

L'especialització funcional en el sistema urbà català: El cas de la funció universitària a Girona

Rosa Maria FRAGUELL i SANSBELLÓ
Estudi General de Girona

1. Introducció

La ciutat és un conjunt d'unitats multiformes, que la fan una realitat complexa. Amb el pas del temps la seva complexitat augmenta i en dificulta l'estudi.

Està clar, i per tothom acceptat, que avui en dia en el marc del territori català la distinció entre el rural i l'urbà és pràcticament impossible. El desenvolupament de les comunicacions i dels mitjans de transport en el seu sentit més ampli, al llarg del segle XX, ha fet possible la millora en l'accessibilitat i com a conseqüència l'expansió de la ciutat, formant-se així àmplies perifèries discontinuament edificades i de límits imprecisos que abasten gairebé la totalitat del territori. S'ha arribat a tal punt de complexitat que ens preguntem si hem de posar fi a l'ús del concepte de ciutat i/o d'urbà com una unitat diferenciada en l'espai, diferenciada de què? si aquesta ha envaït regions senceres. Aleshores és necessari considerar la ciutat no com a una entitat fixa pròpiament dita, sinó que hi haurà la veritable ciutat i les desviacions i/o prolongacions del fet urbà.

No entrarem ara aquí en la recerca de definicions teòriques sobre el fenomen urbà aplicables a Catalunya, quan ja des de fa temps, partint de trets de caracterització urbana tals com el tamany i la densitat, l'aspecte del nucli, les activitats econòmiques desenvolupades, el modus de vida, així com també certes característiques socials, s'han anat considerant fins a l'actualitat per a poder donar solucions al problema plantejat pels estudiosos de la ciutat.

A més de tots els caràcters tradicionals definidors de la ciutat, nosaltres n'acceptem d'altres tals com els de serveis altament especialitzats, les funcions d'organització territorial i d'intercanvi.

Però no podem parlar de ciutat en termes absoluts, cal tenir en compte el seu nivell de relació amb el territori que l'envolta i el paper que juga en el sistema de ciutats en el qual s'insereix, aquest depenent sempre del nivell de desenvolupament regional.

En definitiva, al geògraf urbà li interessa estudiar «les variacions superficials en les funcions i les interaccions espacials que fan possible tals especialitzacions territorials amb la finalitat de descriure i explicar les regularitats que apareixen en l'estructura física dels sistemes urbans».¹

2. L'estudi teòric de les funcions urbanes

En tot treball sobre la ciutat no hi pot mancar un estudi minuciós sobre les funcions urbanes, perquè en un sentit estricte són les activitats que justifiquen l'existència de les ciutats. Ni un estudi sobre las relacions d'intercanvi establertes amb el territori en el qual s'insereix, perquè la ciutat no té vida per si sola.

Qualsevol progrés que s'hagi realitzat en la base de l'economia de subsistència només pot ésser assolit mitjançant l'especialització. En aquest context la ciutat és el marc idoni per a l'activitat especialitzada, on és econòmicament necessari un alt grau de concentració de la població.

Per avaluar el paper de les ciutats, hi ha la tradició de donar una llista més o menys llarga de les funcions urbanes. Ens sembla, així, que cada ciutat respon a una serie de necessitats que han justificat el seu assentament i el seu desenvolupament original, cosa que li dóna la seva fesonomia actual.

L'existència d'una dissimilitud funcional entre l'assentament urbà i l'assentament rural permet relacionar les funcions urbanes amb la indústria i els serveis. En aquest sentit, la major part dels autors assenyalen tres tipus fonamentals de funcions urbanes:

1. Funcions centrals o de serveis generals
2. Funcions industrials
3. Funcions de transport

Malgrat que la indústria és considerada com una funció urbana essencial, davant de la imatge de degradació que adquireix la ciutat, fruit del desenvolupament industrial, es busquen alternatives dins del camp del planejament urbà, ja des de mitjans del segle XX, produint-se importants canvis en els usos del sòl urbà.

En els països capitalistes, diferents administradors de nacions on la congestió i la polarització de l'activitat econòmica, sobretot la industrial, és molt accentuada, porten a cap campanyes enfocades a dissuadir la inversió en els llocs més pròspers, així com a estimular el trasllat d'indústries i la nova instal·lació en altres llocs.

La localització de la indústria és un dels més grans problemes que presenta l'organització espacial de les grans metròpolis. Segurament, aquest problema fou el primer que motivà la regulació de l'ús del sòl. Però la indústria envaeia la ciutat d'una forma caòtica i lamentable. Avui en dia, en moltes grans ciutats, el problema de la pol·lució és un dels més greus que afecten el desenvolupament urbà. Amb la «zonificació» de les indústries, encara actualment són moltes les ciutats que no han resolt d'una manera orgànica els problemes que la segregació funcional provoca. Hi han vàries tendències, des dels que pensen que és necessari l'aïllament total dels complexos industrials, fins els que consideren que les plantes industrials tenen que organitzar-se en veïnatge amb les zones residencials obreres, per una millor harmonia de la jornada del treballador i unes despeses més reduïdes dels desplaçaments.

Després de diferents experiències, s'ha comprovat que la gran ciutat és més convenient per a la petita indústria lleugera que no pas pels grans complexos. La gran fàbrica, essent en major mesura autosuficient, troba un lloc més apropiat en zones aïllades o al costat de petites poblacions. El resultat final és que mentre decreix entre els metropolitans el nombre de treballadors ocupats en grans indústries, augmenta com a contrapartida el d'ocupats en grans indústries i sobretot en serveis. Aquests serveis, en el fons, constitueixen la vertadera vitalitat de la ciutat, la seva base econòmica.

Progressivament la ciutat va adquirint noves funcions, el buit deixat per la indústria és ocupat per un nou sector econòmic, anomenat per alguns quaternari, que abarca les activitats aparegudes més recentment en el camp del comerç, finances, investigació... Tots aquests processos tenen una clara incidència en la ciutat, principalment en les més afectades, ja que són anelles dins d'una mateixa cadena.

En la majoria dels països avançats ha augmentat extraordinàriament el sector públic, en perjudici del privat, el que ha fet augmentar els impostos. En l'administració pública han aparegut activitats noves, tals com són els departaments de planificació urbana i continuen creixent els tradicionals, tals com l'ensenyament i els serveis sanitaris. En alguns casos, aquests serveis sobrepassen les necessitats locals i la seva àrea d'influència s'estén a un territori més ampli, el que fa que aquestes funcions estiguin marcades per una certa rigidesa en la seva localització; una fàbrica o un supermercat es poden construir on es vulgui; en canvi, una seu administrativa, una universitat o un hospital estan generalment lligats a tot un sistema concertat d'implantacions espacials i tots els habitants d'un perímetre han de dirigir-se, per l'administració, per l'ensenyament o la sanitat, a certs establiments. A la ciutat, aquestes activitats d'organització i responsabilitat no li aporten recursos financers només que d'una manera indirecta i secundària, en canvi el que sí li aporten són llocs de treball; per això, en aquests últims anys, la intervenció de l'Estat en aquestes activitats és cada cop més important.

En resum, la transformació urbana i la de l'economia ha estat constant. Les ciutats deixen de ser uns llocs de producció i passen a ser llocs de consum, repercutint en el sistema urbà. Es buiden en el centre, s'expansionen en la perifèria i es terciaritzen les seves funcions. El resultat d'aquesta fugida és que moltes ciutats grans han perdut població en l'última dècada i les beneficiades han estat les petites i mitjanes ciutats, sobretot aquelles ben localitzades. La tendència és cap a la formació d'extenses regions metropolitanas.

Però el procés de descongestió de la població, que comporta una menor densitat d'habitants, condueix a una disminució en l'heterogeneïtat dels serveis a la ciutat i a una conseqüent especialització funcional.

3. Cap a una classificació de les funcions urbanes de les ciutats catalanes

Es fa molt difícil estudiar les funcions urbanes a partir de classificacions que no s'ajustin a les establertes pels Instituts d'Estadística. En aquest sentit estem condicionats a la poca oferta disponible.

Per criteris objectius, fugim d'aquelles classificacions purament descriptives, que es realitzaven a principis de segle. Recentment, es desenvolupen mètodes de classificació funcional de les ciutats partint de dades d'ocupació —treball— segons les diferents branques d'activitat econòmica.

Els quantitius analitzen les funcions de la ciutat a partir de les proporcions de professions i llocs de treball. Segons Carter i Harris, existeix una marcada relació definida entre un grup de col·locació —lloc de treball— i la funció de la ciutat; es tracta de saber, doncs, el lloc proporcional que un grup de col·locació ocupa en l'escala dels diferents grups de la ciutat. Però el que no podem mesurar és la categoria —grau de qualificació— de la col·locació en relació a la funció de la ciutat.

Hi ha el mètode Nelson que es basa sobre el concepte de «col·locació normal», és a dir, la proporció de col·locació en cada una de les branques d'activitat econòmica que es pot considerar com normal. Per determinar aquesta «col·locació normal» es calcula el percentatge de població activa que té cada ciutat, d'un mateix sistema de ciutats, en cadascuna de les branques d'activitat econòmica considerades. Tot seguit, es calcula la desviació típica per a cadascuna de les branques. I per últim, es considera que una ciutat està especialitzada en una determinada activitat quan té una proporció de col·locació en dita activitat més gran que la mitja —calculada sobre les diferents ciutats d'un mateix sistema de ciutats— més la desviació típica.

Aplicat a Catalunya, i partint del criteri que el sistema urbà català compta ja amb una xarxa establerta des de l'etapa medieval sobre la qual s'hi ha assentat la indústria i els serveis, generant només canvis en la jerarquia i en el tamany dels assentaments, seleccionem aquelles ciutats que superen els 50.000 habitants, perquè considerem que són ciutats que exerceixen un paper de llocs centrals i per no fer una llista massa llarga. Les dades les extraiem de l'últim Cens de Població publicat —1981—.

A falta d'una classificació més exhaustiva, considerem les cinc branques d'activitat econòmica que ofereix el Cens:

1. Agricultura, ramaderia, silvicultura, pesca, mineria, pedreres
2. Energia i aigua
3. Indústria
4. Construcció
5. Serveis

Realitzats els càlculs, es classifiquen com a diversificades aquelles ciutats que no estan especialitzades en cap activitat. De les disset seleccionades, la distribució funcional és la següent:

Badalona:	diversificada
Barcelona:	serveis
Cerdanyola del Vallès:	diversificada
Cornellà de Llobregat:	diversificada
Girona:	serveis
Granollers:	diversificada
l'Hospitalet de Llobregat:	diversificada
Lleida:	agricultura, ramaderia... i serveis
Manresa:	energia i aigua
Mataró:	diversificada
el Prat de Llobregat:	diversificada
Reus:	agricultura, ramaderia...; energia i aigua, construcció i serveis
Sabadell:	diversificada
Sant Boi de Llobregat:	diversificada
Sta. Coloma de Gramenet:	construcció
Tarragona:	energia i aigua; construcció i serveis
Terrassa:	indústria

Hi ha una alta proporció de ciutats diversificades —9 de les 17 analitzades—, però si d'aquestes nou n'extraïem sis —Cornellà de Llobregat, St. Boi de Llobregat, Sabadell, Mataró, el Prat de Llobregat i Badalona—, que gairebé les podem qualificar d'especialitzades en la indústria, ja que presenten una xifra molt propera al llindar requerit, la proporció ja no és tan alta.

Amb aquests resultats, cal dir que la classificació funcional de les principals ciutats catalanes és el fruit de tot un procés, iniciat en els anys 60, d'expulsió de la indústria de la ciutat de Barcelona i la potenciació industrial de ciutats satèl·lits que a mode de constel·lació es troben al seu entorn, convertint-se totes elles en centres monofuncionals i altament especialitzats. El buit creat per la indústria a la ciutat de Barcelona ha estat ocupat pels serveis. Aquesta dinàmica ha desencadenat una progressiva distorsió de la xarxa urbana catalana.

A les altres ciutats, amb una localització perifèrica respecte a la ciutat de Barcelona, s'hi evidencien una sèrie de diferències. Aquelles més grans són plurifuncionals, símptomes d'equilibri, i donada la seva complexitat quasi totes les activitats hi són representades. Finalment els serveis predominen en aquelles que fan la funció de capital de província; tal és el cas de la ciutat de Girona, que a més actua com a centre monofuncional per la seva petita dimensió dins del conjunt de les ciutats considerades.

4. El grau de centralitat de l'àrea urbana de Girona²

Si considerem a totes les ciutats abans ressenyades com a llocs centrals, és evident que existeix entre elles una jerarquia. Sabem que Girona és una ciutat especialitzada en el subministrament de serveis, però desconeixem el seu grau de centralitat, que intuïm que no estarà relacionat amb la seva grandària, donada la seva dinàmica de creixement accelerat dels darrers anys.

Han estat molts els mètodes que s'han desenvolupat per mesurar el grau de centralitat dels assentaments, un d'ells és el mètode dels telèfons ideat per Christaller, aquest de forma senzilla permet mesurar d'una forma indirecta i amb dades del mateix caràcter el grau de centralitat dels diferents assentaments. Però aquest mètode té tota una sèrie d'inconvenients i la pròpia evolució de la societat ha contribuït de forma definitiva al seu abandonament. Pensem que quan Christaller el va començar a utilitzar, estava poc generalitzat l'ús del telèfon a les llars i la majoria dels aparells es trobaven a les empreses, de manera que el nombre de telèfons que tenia una ciutat reflectia de forma indirecta la seva importància en el camp de les activitats comercials i dels serveis; més tard, quan un nombre cada cop major de llars van tenir telèfon, l'aplicació d'aquest mètode va deixar de tenir sentit.

Però, sí que té sentit si en lloc de comptar el nombre de telèfons es compten el nombre de línies de telefax declarades a les guies, donat que aquest és un sistema de comunicació que encara no ha arribat a les llars i altrament la majoria d'empreses el tenen al seu servei.

Així partint del nombre de telefax que té l'àrea urbana de Girona, l'índex de centralitat de dita àrea l'obtenim cercant el nombre de telefax per habitant existent a Catalunya, el quocient resultant —0,0049— el multipliquem per la població de l'àrea urbana de Girona, obtenint el nombre de telefax —470,5— que hi hauria en aquesta àrea central si dins d'ella existís la mateixa relació de telefax per habitant que a Catalunya. Tot seguit, efectuem una resta entre el nombre de telefax de l'àrea urbana de Girona —774— i el producte obtingut anteriorment, el resultat final és l'índex de centralitat —303,5—, en realitat el que fem es comparar el nombre real de línies de telefax de l'àrea central de Girona amb el nombre que li correspondria si tingués la mateixa relació de línies de telefax per habitant que Catalunya, és a dir, busquem el sobrant.³

Considerem que el grau de centralitat de l'àrea urbana de Girona és alt, però tanmateix cal tenir present que la majoria d'empreses de dita àrea són de petita grandària, encara que d'esperit innovador. El repte plantejat per la proximitat amb la frontera, força els empresaris gironins a estar oberts a les últimes tecnologies de la comunicació, en un temps en què consolidar unes bones condicions d'accessibilitat i de rapidesa en la informació és assegurar el futur.

5. L'especialització funcional universitària a l'àrea urbana de Girona

Està clar, doncs, que l'àrea urbana de Girona transmet informació, controla i gestiona un territori que gira al seu entorn⁴ al qual subministra serveis centrals.

Una de les funcions que la ciutat de Girona té centrades moltes il·lusions i expectatives és la universitària, amb un ritme de creixement dels col·locats entre els cursos 1989-90/1990-91 molt accelerat —15,5%—. ⁵

Pensem que té interès conèixer en quina mesura l'àrea central de Girona és «exportadora» de serveis d'ensenyament universitari fora del territori que ocupa físicament, quan és precisament l'exportació la que justifica la pròpia existència i el creixement de la ciutat.

Es tracta d'aplicar «l'índex de superàvit de treballadors», partint de la idea que cada ciutat consumeix una part de la producció nacional proporcional al percentatge que suposa la seva població respecte a la població total del país. S'obté comparant la proporció que representa la població col·locada en els centres universitaris de Girona —387— respecte al total de la població ocupada a l'àrea urbana de Girona —33.490— amb la proporció existent a Catalunya en aquesta mateixa activitat —10.604— respecte també al total de la població ocupada catalana —2.200.700—. ⁶ El quocient resultant és —2,4—, és a dir, per cada 1 col·locat a les universitats catalanes n'hi han 2,4 en els centres universitaris gironins, així podem dir que l'àrea urbana de Girona està especialitzada en aquesta activitat, perquè la xifra és més gran que 1 i n'és «exportadora», ja que serveix més que consumeix. I finalment, determinem el percentatge de col·locació bàsica existent en aquesta activitat buscant la diferència entre el corresponent a l'àrea urbana de Girona i a Catalunya i el resultat és de l'ordre del 0,67%.

Però, la dependència dels centres universitaris de Girona de la Universitat Autònoma de Barcelona i de la Politècnica de Catalunya alimenta a tot un seguit de serveis, sobretot administratius, centralitzats a Bellaterra i a Barcelona, de manera que el nombre de P.A.S. no és el que es correspon pel nombre de professors i alumnes, atesa la relació existent a nivell de les diferents universitats catalanes. Així aplicat «l'índex de superàvit de treballadors», només als professors col·locats en els centres universitaris de Girona, el quocient resultant és més alt —2,75—.

Abans hem vist com en ser Girona una ciutat de dimensió petita, la seva economia és poc diversificada i actua com a centre monofuncional, cosa que fa més probable que dins del sector econòmic dels serveis, hi hagi una major proporció d'activitats bàsiques, donada la seva especialització funcional.

D'aquí se'n dedueix un interès pràctic, ja que les futures exigències d'espai de la ciutat de Girona estaran lligades a la naturalesa de la seva base econòmica. Coneixent la proporció entre les activitats bàsiques i les no bàsiques, es pot fer una predicció raonable sobre l'expansió futura del sector bàsic de la seva economia, a partir d'aquí seria possible calcular la població futura, cosa que permetria prendre decisions planificadores respecte això. Entenem que una activitat bàsica com és la universitària, per efecte multiplicador, pot convertir-se en un element dinamitzador d'altres sectors econòmics propers i Girona dins l'àmbit dels serveis pot jugar un paper rellevant en el conjunt del sistema urbà català.

6. Conclusions

Les facilitats en el transport i la proximitat a la ciutat de Barcelona influeixen negativament en el desenvolupament de la ciutat de Girona, que veu frenat el seu creixement fins fa poc temps.

Tradicionalment Catalunya constitueix una regió funcional macrocefàlica, ja que el seu territori es troba polaritzat a l'entorn de Barcelona. Però, recentment, s'ha endegat una política territorial adreçada a la descentralització funcional i a la potenciació econòmica de les ciutats perifèriques. En aquest sentit, cal tenir en compte la localització privilegiada de l'àrea urbana de Girona en el sector més septentrional de la fossa tectònica de la Selva i el Gironès, on la disposició de la xarxa hidrogràfica i l'estructura del relleu fa que la xarxa principal de comunicacions, de forma radial conflueixi a l'únic punt de sortida cap a l'Empordà i la frontera, que és el congost de Sant Julià de Ramis, al capdamunt de dita àrea. Girona sempre ha gaudit d'aquesta posició, però ara més que mai, com a lloc central integrat en el sistema urbà català, no es conforma com fins ara amb una qualificació jeràrquica de perifèrica-marginal, sinó que fa jugar les cartes al seu favor.

Girona es beneficia de la pèrdua de població i de monopolització dels serveis —i en concret els d'ensenyament universitari— de la ciutat de Barcelona, quedant integrada en l'extensa regió metropolitana que s'està formant a Catalunya.

Des d'un bon començament Girona ha optat per l'especialització funcional i, dintre d'aquest camp, la universitària. A partir del curs 1992-93, en què els centres universitaris de Girona funcionaran ja amb plena autonomia com a Universitat de Girona, la competència pot ser dolorosa i la viabilitat estarà en fer una oferta suficientment diferenciada i atractiva; per aquest camí, en tractar-se d'una universitat petita, la qualitat està assegurada i amb ella el seu futur i el de l'àrea urbana de Girona.

Notes

- ¹ NADER, G.A. (1972): «Urban Geography or Urban studies?», a *International Geography*, Papers submitter to the 22nd. International Geographical Congress, Canada, University of Toronto Press, 1972, vol. II, pàg. 835.
- ² Entenem per àrea urbana de Girona l'aglomeració formada pels assentaments de Girona, Salt i Sarrià, constituint un continu urbà de 96.017 habitants, l'1 de gener de l'any 1990.
- ³ Les dades utilitzades en relació al nombre de línies de telefax existents a Catalunya —30.693— i a l'àrea urbana de Girona —774— en data del 31 de desembre de l'any 1990, han estat facilitades per la Direcció Provincial de Telefònica a Girona.
- ⁴ No és la pretensió d'aquesta comunicació definir l'amplitud de l'àrea d'influència o «hinterland» del lloc central de Girona.
- ⁵ Inclou Professors i P.A.S.
- ⁶ Aquestes són dades corresponents al curs 1989-90, facilitades per les secretaries dels diferents centres universitaris de Girona i la Conselleria d'Ensenyament de la Generalitat de Catalunya. No s'hi inclou l'UNED per la dificultat d'obtenir dades fiables a nivell de Catalunya. Les referents a la població ocupada són extreus del Butlletí d'Estadística de la Cambra Oficial de Comerç, Indústria i Navegació de Barcelona, n. 154, octubre de 1990.

Bibliografia

- BAILLY, A.B. (1978): *La organización urbana, teorías y modelos*, IEAL, Madrid.
- BEAVON, K.S.O. (1980): *Geografía de las actividades terciarias. Una reinterpretación de la teoría de los lugares centrales*, Oikos-Tau, Vilassar de Mar.
- BERRY, B.J.L. (1972): *Geografía de los centros de mercado*, Vicens Vives, Barcelona.

- CAPEL, H. (1983): *Estudios sobre el sistema urbano*, Ediciones de la Universidad de Barcelona, Barcelona.
- CARTER, H. (1983): *El estudio de la geografía urbana*, IEAL, Madrid.
- GUTIÉRREZ PUEBLA, J. (1984): *La ciudad y la organización regional*, Cincel, Madrid.
- PRECEDO, A. (1988): *La red urbana*, Síntesis, Madrid.
- RIERA, P. (1984): «Notes sobre “Die zentralen Orte in Süddeutschland”» de Walter Christaller», a *Documents d'Anàlisi Geogràfica*, núm. 5, Bellaterra, pp. 179-190.